

**Васьківська Г. О., д.пед.н., старший науковий співробітник** (Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ)

## **ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ: ЛЮДИНОЗНАВЧІ АСПЕКТИ**

**Анотація.** У статті окреслено теоретико-методологічні засади формування змісту освіти у старшій школі з огляду на людинознавчі аспекти. Розглянуто наукові трактування поняття «зміст освіти». Обґрунтовано важливість системного підходу у процесі формування змісту освіти загалом і конструювання системи знань про людину зокрема. Зосереджено увагу на проблемі формування системи знань про людину в учнів старшої школи.

**Ключові слова:** зміст освіти, системний підхід, система знань про людину, старшокласник, структура, цілісність.

**Аннотация.** В статье очерчены теоретико-методологические основы формирования содержания образования в старшей школе с учетом человековедческих аспектов. Рассмотрены научные трактовки понятия «содержание образования». Обоснована важность системного подхода в процессе формирования содержания образования вообще и конструирование системы знаний о человеке в частности. Сосредоточено внимание на проблеме формирования системы знаний о человеке у учеников старшей школы.

**Ключевые слова:** содержание образования, системный подход, система знаний о человеке, старшеклассник, структура, целостность.

**Annotation.** The article outlines the theoretical and methodological principles of educational content formation at high school considering man-oriented aspects. Different scholars' interpretations of the content of education are analyzed. The importance of a systematic approach in the process of constructing educational content and general knowledge about a man in particular is proved. Special attention is given to the problem of forming high school students' knowledge about a man. The article deals with the actual problem of finding effective ways of a system of high school students' knowledge creating about a man. The expediency of combining modern conceptual approaches of solving the problems is substantiated.

**Keywords:** educational content, systematic approach, the system of knowledge about man, high school student, structure, integrity.

**Нове тисячоліття характеризується** таким лавиноподібним зростанням відкриттів взаємопов'язаних систем і їх елементів, які, синергетично випукло співдіючи, вимагають усвідомлення людиною принципів їх взаємодії і функціонування. За таких умов навіть провідні галузі наукового пізнання світу і людини не в змозі адекватно реагувати на ці виклики. Отже, дослідження ролі і значення системного підходу постає не тільки як актуальна проблема, але й як необхідна умова і нагальна потреба.

Системний підхід як метод наукового пізнання уможливило вивчення об'єктів і процесів, детермінуючи наукову, економічну, соціальну й освітню практику. Водночас, він сприяє розкриттю цілісностей як феноменів, як данностей, як причин і наслідків. З іншого боку, розуміння й усвідомлення багатогранності та розмаїтості синергетичних зв'язків будь-яких об'єктів пізнання як систем, як нелінійності їх розвитку наближує до безпечного конструювання суспільствами свого розвитку і співрозвитку.

Оскільки коло проблем криється у площині багатоманітних типів зв'язків і в процесах, і в об'єктах, і в явищах, то, звісно, задля зведення цих зв'язків до цілісної теоретичної картини слід застосовувати нові підходи, водночас модернізуючи зміст освіти старшої школи. Принцип системного підходу широко використовуються у багатьох галузях науки, техніки, економіки і управління, екології тощо. Зі свого боку, педагогіка також долучилася до розгляду, аналізу, осмислення й вивчення відповідних проблем. Її системні пошуки спрямовані на підготовку нових поколінь до нежиття з його непередбачуваними реаліями, а отже, на конструювання нового змісту освіти, на інновації у сфері педагогічних технологій.

**Аналіз останніх досліджень** і публікацій засвідчує, що проблема визначення змісту освіти існує й вимагає свого розв'язання. Незважаючи на відмінність у підходах до визначення змісту освіти, спільність у міркуваннях учених і практиків є очевидною. Передусім, це стосується сутності поняття «зміст освіти», що є вихідною для визначення складових його характеристик. Зокрема, важливою особливістю, яка характеризує схожість поглядів багатьох дослідників, є те, що зміст знань завжди має бути сконструйований у певній логічній послідовності і спиратися не лише на індивідуальні особливості усвідомлення учнями змісту, а й на форми (структури) самих знань за обов'язкового врахування міжпредметних зв'язків (табл. 1).

Зміст сучасної освіти містить основні елементи знань про: природу; суспільство; людину; техніку. Ці елементи, ґрунтуються на теоріях, законах, поняттях і фактах, складають зміст за сімома освітніми галузями, визначеними новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. З іншого боку, аналіз психолого-педагогічної літератури довів необхідність розкриття багатьох детермінантних аспектів, що стосуються модернізації, добору і формування змісту освіти старшої школи.

Таблиця 1

## Трактування змісту освіти сучасними дослідниками

Роки	Дослідники	Основні позиції
1	2	3
1970–2005	Реконцептуалісти (У. Пайнар, У. Рейнолдс, П. Слеттері, П. Таубман)	Майже все, що відбувається в школі, може класифікуватись або обговорюватись як зміст освіти
1978	М. В. Савін	Зміст освіти розглядається як чітко окреслений обсяг знань, умінь і навичок, що є основою для всебічного розвитку учнів і формування в них діалектико-матеріалістичного світогляду
1980	М. М. Скаткін	Зміст освіти можна вважати розгорнутою метою навчання, динаміка якої конкретизується завданнями навчання; водночас, попередньо мають бути передбачені основні міжпредметні зв'язки, необхідні для свідомого засвоєння відповідних курсів, але без порушення внутрішньої логіки
1984	Т. А. Львіна	Основи наук про природу, суспільство і саму людину, вивчення яких має забезпечувати розумове, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання
1986	М. А. Верб	Зміст освіти – обсяг і характер знань, умінь і навичок, якими повинна опанувати людина у процесі навчання. Найважливішим чинником, що впливає на зміст освіти, є науково-технічна революція
1990	В. Оконь	Зміст освіти включає системи декількох розрядів, які розглядаються як системи з окремих предметів, отже, зміст є сукупністю систем знань
1990	І. Ф. Харламов	Зміст освіти – сукупність знань з різних наукових галузей
1991	В. С. Ледньов	Зміст освіти є системою знань і вмінь, необхідних для персонального виконання одного з видів професійної діяльності
2002	В. В. Ягупов	Зміст освіти містить систему наукових знань, навичок і вмінь, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток здібностей учнів, формування їхнього світогляду, сприяє набуттю соціального досвіду, здійснює підготовку до суспільного життя і до професійної діяльності
2004	О. Є. Лебедев	Зміст освіти є дидактично адаптованим соціальним досвідом розв'язування пізнавальних, світоглядних, моральних, політичних та інших проблем
2007	С. У. Гончаренко	Загальна дидактична модель навчального предмета як цілісність змісту вибудовується за типами навчальних предметів; зміст підлягає засвоєнню педагогічного інструментування, яке організує процес цього засвоєння

1	2	3
2007	Р. А. Арцишевський	Зміст освіти має відображати різні предметні галузі сучасної науки, включаючи природничі науки, науки про суспільство та науки про людину
2007	Л. П. Величко	Добір багатокомпонентного змісту освіти детермінується різними чинниками, принципами, критеріями, концепціями, парадигмами. Іншу площину добору змісту визначають особливості навчальних предметів як проєкції відповідних наук. Концепція змісту освіти, в якій він трактується лише як педагогічно адаптовані основи наук, відкидається сучасною дидактикою
2008	С. У. Гончаренко	Зміст освіти та її рівень визначаються вимогами виробництва і зумовлені соціальними відносинами, станом науки, техніки, культури, а також рівнем розвитку шкільної справи і педагогічної науки
2008	В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, І. С. Волощук та ін.	Зміст освіти слід розглядати як сукупність засобів і способів діяльності, набутих у процесі суспільно-історичної практики задля розвитку особистості
2009	І. В. Малафійк	Зміст освіти є педагогічною моделлю соціального замовлення, звернутого до школи
2012	О. Я. Савченко	Зміст освіти включає систему знань, умінь і навичок, ціннісних ставлень; його джерелом є соціальний досвід (духовна і матеріальна культура), особистий досвід учнів та вплив середовища

Тут під змістом освіти старшої школи ми розуміємо систему знань, яка необхідна для задоволення освітніх, духовних, культурних і життєвих потреб особистості старшокласників. Вважаючи важливими показниками засвоєння знань про людину, системність і можливість виконання ними методологічної, пояснювальної і прогностичної функцій, наголошуємо на необхідності подальшої теоретичної розробки системи і структури знань про людину.

Вітчизняний дидакт О. Я. Савченко визначила тенденції розвитку теорії шкільного змісту освіти на початку XXI ст. [1, с. 44–45]: 1) поєднання у цілях відбору змісту соціального запиту і потреб розвитку дитячої особистості; 2) визнання стандартизації основним механізмом соціально-педагогічного відбору і нормативного регулювання змісту для початкової, основної і старшої школи; 3) збагачення і конкретизацію процесуальної частини змісту шляхом дидактико-методичного розроблення нових способів навчальної взаємодії вчителя і учнів, доміантою яких є оволодіння дітьми продуктивними способами діяльності; 4) включення до змісту освіти особистісно-значущого компонента, який передбачає

об'єктом засвоєння мотиваційно-ціннісної якості і життєвий досвід учнів. Визнання правомірності цього компонента, окрім іншого, засвідчує, що поряд із раціональним шляхом діти мають освоювати образний, емоційно-почуттєвий спосіб пізнання і взаємодії із зовнішнім світом і самопізнання своїх можливостей; 5) переосмислення і переструктурування всіх компонентів змісту освіти на засадах компетентнісного підходу, що додає до його складу результативну частину. Це розвиває рефлексивно-оцінну діяльність учнів і дає змогу здійснювати моніторинг якості засвоєння за рівнями навчальних досягнень учнів; 6) включення середовища до компонентів змісту, що зумовлене інформаційною насиченістю макро- і мезосередовищ, які активно чи пасивно впливають на пізнавальну і мотиваційно-ціннісну складові навчання.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних засад формування змісту освіти у старшій школі і розкриття важливості людиноцентричного підходу у процесі формування змісту освіти.

Наше дослідження спрямоване на розв'язання проблеми формування у старшокласників системи знань про людину. Загальним для подібних досліджень, де розкриваються питання навчання старшокласників, незважаючи на принципові розбіжності, є зосередження уваги на залежності необхідного рівня знань випускника від загальнонаукової і теоретичної підготовки. Лише за умови постійного вдосконалювання змісту і структури знань, оволодіння їх системою можуть бути здобуті оптимальні результати. Утім, саме з цих питань й існує значна розбіжність у поглядах дослідників. Що саме слід включати до змісту знань про людину? Якими критеріями добору матеріалу варто керуватися? Ці та інші питання постійно знаходяться в полі зору фахівців, які визнають багатоаспектність їх розв'язання.

Для формування в учнів системи знань про людину методологічною основою є цілісність, яка не підміняє системності, а є внутрішньою її характеристикою. Системність виступає дидактичною умовою формування у старшокласників системи знань про людину, є необхідною якістю знань, узгоджується з розумовою діяльністю учнів. Водночас, як зазначає О. Я. Савченко, «методологічною основою визначення змісту сучасної шкільної освіти є загальнолюдські й національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах виховання і розвитку дитини» [2, с. 322].

Теоретико-методологічні засади формування системи знань (системний підхід як метод наукового пізнання, цілісність як основна якість системи знань і методологічні основи структурування змісту освіти) відповідають сучасному етапу розвитку суспільства і передбачають відображення у змісті шкільної освіти, визначеного науковцями [2, с. 323], а саме: системи знань про природу, людину, суспільство, техніку, технології та ін.; системи загальних інтелектуальних і практичних навичок і умінь учнів, а також їхнього досвіду творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення

людини до навколишньої дійсності, користування системою цінностей суспільства.

Для характеристики досліджуваної системи знань ми виявляємо дидактичну структуру, мережу зв'язків між компонентами, якими виступають системи знань з різних предметів. Дидактичну структуру розглядаємо як основний визначник якості знань, як інваріантний напрям у процесі пізнання системних взаємозалежностей, але не ототожнюємо зі способами і засобами формування системи знань.

Індивідуальні знання у кожному окремому випадку маючи свою структуру, залежать від багатьох чинників. Тож у процесі підготовки майбутніх випускників важливо встановити ступінь відповідності цієї індивідуальної структури структурі знань про людину як об'єктивної категорії, адже саме у структурі знань про людину, що за своєю сутністю є «сукупною», міжпредметні зв'язки виступають детермінантою-корелятом. Ці зв'язки визначають конкретні взаємозалежності між елементами знання, за яких і формується нова функціональна якість останнього. Реалізація міжпредметних зв'язків у навчальному процесі є найважливішою умовою формування системи знань про людину, адже вони забезпечують їх концептуальну єдність [3, с. 82].

Розглядаючи вимоги до формування в учнів системи знань про людину, вкажемо на особливу її складність і виняткову важливість. З огляду на це, неможливо не погодитися з П. П. Блонським, що «нині розділили єдиний всесвіт на низку окремих навчальних предметів. Коли вчений-спеціаліст спрямовує свою увагу лише на одну маленьку частинку світу, це цілком зрозуміло, але яка потреба змушує нас показувати дитині замість єдиного всесвіту низку відхилень від цільного світу? Народна школа, яка створює просто людину, а не спеціаліста, повинна давати цільне знання» [4, с. 43].

Отже, безперечним є те, що учень старшої школи повинен володіти системою знань, основними елементами якої є загальнофілософські знання, психологічні, фізіологічні, природничі, культурологічні, а також знання актуальних проблем суспільно-політичного, соціального і культурного життя. Тож система знань про людину складається з якісно різноманітних частин або підсистем, кожна з яких може відбити лише окремі її сторони. Ми поділяємо погляди І. Д. Зверева, який вважає, що зв'язок між компонентами, – це «ніби сполучені поля різних навчальних дисциплін» [5, с. 4].

Складні системи вимагають одночасного представлення якісно різноманітних підсистем і рівнів організації як низки якісно різноманітних систем. На протигагу цьому структуральна якість обумовлена лише взаємозв'язком компонентів, поза яким така якість у кожного елемента відсутня. Отже, якщо йдеться про філософські, природничі, суспільствознавчі, психологічні або фізіологічні знання як складові елементів (підсистем) знань про

людину (рис. 1), то вони володіють субстратною якістю, їх властивості тотожні з властивостями конкретної науки.



Рис. 1. Складові системи знань про людину

Складові елементи, взаємодіючи всередині системи, набувають нової функціональної якості (у системі кожен елемент діє в особливий спосіб, змінюючись сам, а отже, спричиняє зміни інших елементів).

Виходячи з положення про концептуальну єдність знань про людину, ми досліджуємо їх дидактичну структуру, основу якої становить зміст освіти, що визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також як певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки. Означений рівень досягається завдяки навчально-виховній роботі.

На основі визначених українським дидактом О. Я. Савченко тенденцій розвитку теорії шкільного змісту на початку ХХІ ст. розробляються навчальні книги, курси за вибором для учнів старшої школи, де поєднується зміст соціального запиту з потребами особистості. Водночас ураховується вимога щодо збагачення і конкретизації процесуальної частини змісту шляхом дидактико-методичного розроблення нових способів навчальної взаємодії вчителя і учнів (головне – оволодіння дітьми продуктивними способами діяльності). Включення до змісту особистісного компонента сприяє засвоєнню мотиваційно-ціннісних якостей і життєвого досвіду учнів (поєднання раціонального шляху з освоєнням образного, емоційно-чуттєвого способу пізнання і взаємодії з зовнішнім світом, самопізнання своїх можливостей).

В процесі дослідження теоретико-методологічних засад формування у старшокласників системи знань про людину, в статті акцентована увага на

системному підході як методі наукового пізнання, на цілісності як основній якості системи знань і методологічній основі структурування змісту освіти. Без розкриття засобами змісту предметів старшої школи системності неможливо повноцінно формувати систему знань з того чи іншого предмета, а отже, систему знань про людину як таку. Основи наукового світогляду, коли людина розглядається як цілісний елемент природи, можуть бути опановані учнями лише за умови інтеграційного підходу, за якого враховуються біологічний та соціальний аспекти. Аналіз системи і структури знань про людину показав, що елементом сукупної структури є структура знань з певних предметів, де розкриваються як закони, способи, характер зв'язку між елементами, так і система взаємовідносин між ними. Внутрішньою властивістю такої системи є цілісність як синергетична домінанта і детермінанта.

З іншого боку, цілісність ми розглядаємо як цінність, що є основною ознакою системи і її методологічною характеристикою, адже замикається вона на структурній єдності змісту навчальних предметів старшої школи, від якого залежить формування (і його сенс) у старшокласників системи знань про людину. Тож цілісна властивість змісту має бути кінцевим результатом утворення змістово-предметної системи з людиноцентричним ядром. Відтак, тільки система знань про людину спроможна ціннісно орієнтувати учнів, сприяти їхньому саморозвиткові, самовдосконаленню, професійному і смисложиттєвому самовизначенню.

1. Савченко О. Я. Розвивальний потенціал змісту освіти у 12-річній школі [Текст] / О. Я. Савченко // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : Матеріали методологічного семінару АПН України 19 березня 2008 р. – К., 2008. – 728 с. – С. 38–48. 2. Савченко, О. Я. Зміст загальної середньої освіти [Текст] / О. Я. Савченко // Енциклопедія освіти [Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. 3. Васьківська Г. О. Формування системи знань про людину у старшокласників: теорія і практика : монографія [Текст] / Г. О. Васьківська. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 512 с. 4. Блонский П. П. Задачи и методы новой народной школы : в 2 т. [Текст] / П. П. Блонский // Избранные педагогические и психологические сочинения. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – С. 39–85. 5. Зверев И. Д. Взаимная связь учебных предметов [Текст] / И. Д. Зверев. – М. : Знание, 1977. – 64 с.

Рецензент: д.пед.н., ст. наук. співробітник А. Д. Цимбалару.